

PAPP ENDRE

Talpon

soóri Sándor életműve egyike a romantikus ihletésű, nagy világgépteremtő gesztusoknak. Szüntelen törekvés a világ eredendő értelmességének visszaszerzésére. Művei és életpályája egy, a teljesség ideálját célba vevő azonosságteremtő küzdelmet tárnak föl.

Eszmei kiindulópontja a modern nemzettudat és a vele párban járó individuális önmegvalósítás alapparadoxona. E szerint az ember egy közös tudáskincsnek, saját kultúrájának leszármazottja személyiségének alaprégeit tekintve, ugyanakkor a szabad gondolkodás, az autonóm cselekvés vágyának megszállottja. A hagyomány befolyásának jegyeit viseli magán, mégis a múlt tekintélyével szemben igyekszik önmagát kiteljesíteni. Vágyott önazonossága csak részben örökség, megalkotandó feladat is, melynek legfontosabb sajátossága immár időbelisége és szabadsága lesz.

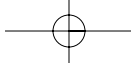
Az egzisztenciális út létbeli alapzata a XX. századi magyar történelem drámai kelléktára: a trianoni szétszórás és országcsönkítés, a vereségtudatot mélyen a lelkekbe építő kudarcos háborúk, a tradicionális paraszti életforma és művelődéskincs pusztulása, a társadalmi csoportok egymás ellen fordulása, a közösségi tudat gyilkos rezsimek általi többszörös kompromittálása, a nemzeti érzés és önismeret nehezen gyógyítható károsodása, a szabadság hiányos évtizedek erkölcsrombolása, a magyarság önmagával szembeni közönye és kollektív romlása.

A Csoóri-féle szintézis- és egyetemesség szme tekinthető a megbolydult magyar történelem embert próbáló hatásaival szembeni dacos kiállásnak, teremtő ellenállásnak is: a szétesett világ újbóli egybekovácsolásának. Mindig arra törekedett, hogy az egyéni függetlenség ambíciója hozzásimuljon a közösségi azonosulásvágyához. Az identitáskérdés eme kétarcúsága meghatározóan befolyásolta, karakteressé tette a pálya arculatát.

A feladat összetettsége sokoldalú cselekvést kívánt. Az alkotó rendkívüli energiája éppúgy teret hódított magának a művészetek és a közösségi érdekű gondolkodás területén, mint a társadalmi érvényű gyakorlati tevékenységben, akár a politizálás világába is bemerészkedő problémamegoldásban. Ez a vonás nyilván alkati sajátosság, s talán más is: kulturális meghatározottság egyben. Petőfi, Ady, József Attila, Illyés öröksége.

Nincs olyan sors, amelyet függetleníteni lehetne a maga történetiségétől.

Csoóri Sándor élete folyamán örökös hiányérzet foglya lehetett. Olyan szükséges megpróbáltatás ez, amely mozgósító erővel bír, s avatott kezekben kultúrát teremt. A felnevelő paraszti világ gyors ütemű felszámolása, a diktatórikus berendezkedésű, elnyomó hatalom kiváltotta krízishelyzet, lehet, szükségszerűen fordí-

[*Csoóri Sándor 80 éves*]

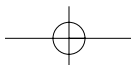
totta a kapaszkodókat kereső tekintetet egyrészt a népi kultúra beható megismerése felé, másrészt a kortárs modern nyugati művészet vívmányai irányába. Egyszerre kellett a megtartó gyökerekhez ásnia, s kivívni a „védtelenség” állapotát, ki nyílni a személyes szabadságmegragadásra és önmegalkotásra.

A népiség és az európaiság együttlátásának igénye! A felnevelő tradíció és a modern egyéniség szimbiózisa! Csoóri Sándor felfogása hamisítatlanul romantikus eredetű. Szubjektumot, nemzetet, egyetemességet egyetlen értelemegészben kell látni, vallja, ez a teremtés szemléletének három, egymást feltételező aspektusa. Egyszerre lehetünk otthon a régiségben és a mindenkori jelenben. A népi művelődés az archaikumhoz, az általános emberi evidenciákhoz vezet vissza, a modern önfelszabadítás a személyes lehetőségek feltárásában nyújt univerzális távlatot. A nagy egészre a részből van rálátás, minden személyes egzisztencia eredete és kiteljesedése révén részesülés a létezés nagy titkából. Sajátosság és egyetemesség egymás nélkül értelmezhetetlen fogalmak.

Látható, mennyit köszönhetünk a nemzeti romantikának! Ideáljai, eszményítései jelentik a megkötő kalciumot erkölcsi-szellemi csontvázunkban. Nélküle talán már szét is hullottunk volna.

Ez a fajta világlátás, amely Csoórinál magától értetődően vonzza magához a költői jelzöt, korunkban – az is meglehet – kicsit idegennek hathat, azonban formátumát és nemességét mindenkinek éreznie kell, akibe csöppnyi érzékenység szorult a végső metafizikai kérdések iránt. „Az igazi éleslátók nem a logikus elmék, akik agyukkal, hanem a szenvedők, akik egész létükkel gondolkodnak.” A mai kor hitetlen északultusában, amikor az univerzum széthullott cserepeit a professzionális „szakemberek” reménytelenül próbálják összeragasztani, az efféle vélemény provokatívnak, rebellisnek hathat. Ám gondoljuk meg, barátaim, hová jut folytonosan a racionális elme? Reménytelen útvesztőkbe, circulus vitiosusokba bonyolódik, hermeneutikai körökben bolyong, minduntalan magával ragadja a regresszív logika mélybe rántó örvénye. Miért lenne ennél kevesebb a megalkotott nyelvi kép? Az elképzelhető kép semmivel sem kevesebb, mint a végiggondolható gondolat, mondja Csoóri Sándor, mert a költői kép nem utánozza a világot, hanem a legsűrűbb jelentését közvetíti. Nem kevesebb következik ebből, minthogy érzékszerveinkkel tapasztalható reáliáink, közös érzéleteink valósága még nem valódi. Azzá az érzékelő empátiája és tehetsége által azt átlényegítő, kultúrává emelő szellemi tevékenysége teszi. S mivel a képet a világ erőlteti a szellemre, így hát szükségszerűen az igazságot veszi célba. A vers ez okból lesz „a világ érzéki metaforája”. A jó kép és a jó vers megalkotottságában befejezett, az értelmezéssel szemben mégis nyitott. A vele szembesülő olvasó egészíti ki a benne rejlő felvételt. A megértés és elfogadás aktusában létrejövő igazság pedig immár fölötte áll íróján és befogadóján, mert csak akképpen lehet azonos önmagával. A költészet, a teremtett kép nem azonos a fizikai valóság tükrözésével, s jelentése sem önkényesen kisajátítható. Megközelíthető igazsága ítélt létrehozóiról.

Csoóri Sándor közéleti cselekedeteinek apropói szinte nyilvánvalóak: történeti tudatunk feltámasztása, a népi kultúra alapzatának megtisztítása a ráakódott

szennyeződésektől és tagadástól, a nemzeti összetartozás tudatosítása, a határon túli magyarság jogainak elismertetése – a közösségi azonosságtudat megkerülhetetlen gondjai a múlt század második felében. Nemzeti kultúránk szétszakadása igen korai folyamat: már a modern nemzettudat kialakulásának kezdeti állapotában ható erő. Sajátosságaink és az elképzelt egyetemesség megfeleltetése örökös konfliktus forrása. Az idegen példákból kipárolt, idealizált mintákat mindig szellemi élestarunk legfelső polcaira tettük, klasszikusan szép, míves edényekben tároltuk, s a progresszió zászlaja alatt gyülekező értelmiségünk, kapkodó keresésében, időnként a fejünkre borította tartalmukat. Miért nem olyan racionális a magyar, mint az angol, miért nem oly kifinomult, mint a francia, és miért marad műveltsége a németé alatt? Legalább sikereket érne el a gazdaságban, vagy élen járna a társadalmi emancipációban! De nem, sehogy sem. Megkésettség, lemaradás, megcsontosodott feudális maradványok, nemzeti türelmetlenség, stílusok és izmusok utáni verejtékes loholás, történelmi bűnök felelősei – ezek lennének mi. A magyart nálánál különb, felvilágosult nációknak, jól képzett eliteknek és magasztos ideológiáknak kell megmentenie, civilizálnia, modernizálnia – állt a bajokat orvosló recepteken. Nagy vonalakban erről szólt a baloldalinak nevezett progresszió Magyarországon a XX. században. Kultúránk kettéhasadását – talán Németh Lászlótól nem függetlenül – Csoóri Sándor fatálisnak, tragédiákhoz vezető fogyatékoságnak látta. A részben öntörvényű, kulturálisan organikus átalakulás kívánalma szükségszerű alternatíva ezzel az országot többször is romba döntő úttal szemben. Ekképpen merül föl a népiség és az európaiság összehangolásának igénye, s támad a gondolat az egymástól elváló ágak összecsomózására. Kulturális modellje mindennek a bartóki szintézis.

Ott munkál e felismerés és készítés az életmű minden területén. Látomásos, gazdagon képteremtő, metaforikus, szürrealisztikus lírájában, mely éppúgy illeszkedhet a rapszódia vibráló ritmusához, mint az elégikus meditáció kiengesztelő dallamához. Közös vállalkozásként készített filmjeinek a tárgyias bemutatást és a lírát egyesítő történelmi metaforáiban, sorsképleteiben. Esszéiben kirajzolódó fejlődési regényében, irodalmi szociográfiáinak értelemmegvilágító, ráébresztő szimbolikus képeiben.

„A szenvedés gyökerét kereste / amikor azt mondta: a diktatúrát / a tiltásokat el lehetett ép lélekkel viselni / de ezt az elmúlt tizenöt évet... / az árulások csalódások hegyláncai alatt / össze lehet roskadni...” – írta Nagy Gáspár Csoóri Sándor betegágyánál való látogatására emlékezve 2006-ban. Igen, a nemzeti egység ideálja 1990 után tört igazán darabokra. Az elnyomásban a felelős történelmi cselekvés vágyának értelmet adó program lehetett „egy fennköltlen züllő ország szemével farkasszemet nézni”, s „megszüntetni a távolságot a fölismert igazságok és a kimondható igazságok között”. Amíg idegen megszállás alatt álltunk, a katartikus átalakulás reménye indokolt volt. Múltával megtudtuk, hogy a kikényszerített demokráciában az igazságok már nem abszolút érvényűek, helyi értékük van csupán, s bebizonyosodott, hogy a politikai szabadságtól nem elszakíthatatlan a morális cselekvés elvárása. Ebben az országban már jó ideje mindenki a saját

[*Csoóri Sándor 80 éves*]

szerencsésének a kovácsa. Nyilvánvalóvá vált: a nemzetet teremtő szellemi-erkölcsi kohéziót nem helyettesítheti a demokrácia a maga pőre meztelenségében. Ez utóbbi mára inkább csak tartalom nélküli üres keret, jogi váz. Ha a politika nyelvére fordítjuk le, mi történt, azt mondhatjuk: a szerves fejlődés eszméje diadal-maskodott a szélsőségesen individuálissá tett társadalomban. A rendszerváltozás tökéletesen kiüresedett, politikai elitünk tekintélye a porban, Magyarország kaotikus látványt nyújt, s kiszolgáltatottsága régi időket idéz.

Csoóri Sándor is áldozata velünk élő történelmünk krízisének. *Nappali bold* című esszéje miatt jelképes erővel próbálta meg szellemi-kulturális életünk liberális táborba gyűlt része számúzni a magyar művelődésből és a közéletből. Őt és amit képviselt. Természetesen nem az antiszemitizmus vádja a fontos, ez a stigma csak a kozmopolita mennyországként elképzelt kultúra kapuinál álló cerberusok eszköze. Valójában a nemzeti identitástudat azon válfaja tűrhetetlen számukra, amely a semmire sem kötelező egymás mellett élés helyett szorosabb kötődést szeretne. A lelki-tudati közösség igénye, valljuk be, sokak számára zavaró lehet. Hiszen ebben a felfogásban a nemzet bizonyos értelemben több, mint vérrokonság. A genetikai kapcsolat csupán állapot, a lelki összetartozás lehetőség. Az előbbi csak örökség, az utóbbi azonosulás és vállalás. No meg erkölcsi felelősség. E helyett a nemzeti azonosság orientáló eszméjének helyére irodalmunk mai gondnokai az azonosságtudat általános relativitásának elvét helyezték.

Vajon tényleg elhisszük nekik, hogy reménytelenül keressük magunkat?

Egy szellemiség életrevalóságáról az idő dönt: lesznek-e követői a jövőben? Ami a politikát illeti, nos, ott a kilátások vészjóslóak. Honunkban a közösen tervezett stratégiai cselekvésnek csekély az esélye. Demográfiai kilátásaink, társadalomunk nemzetiégi struktúrájának alakulása, elöregedése nyomasztó gondként nehezedik vállainkra. A kultúrában is siralmas állapotok uralkodnak. A művelődés szinte minden területére jellemző kiüresedés riasztó méreteket öltött. A magyar lakosság anyanyelvét jól-rosszul használja, történelmét és kulturális hagyományait csak nagy vonalakban ismeri, nem olvas, közös álmai nincsenek, a szolidaritás érzésével a lelkiismeret-furdalás formájában találkozik olykor, egyetlen távlata jószerevével a mindennapi túlélés. A nemzeti érzelmű értelmiség kisebbségűségi érzéssel küszködik, a folytonos igazodás és megfelelni vágyás foglya.

Ismét – ahogyan a múltban már sokszor – minden reménytelennek látszik. Mégis, nincs más hátra, rendbe kell tenni dolgainkat!

A példa itt áll előttünk. Csoóri Sándor folytonos „feltámadásai”, megújulásai legendás hírének. Magam is szemtanúja voltam pár évvel ezelőtt „poraiból” való újjászületésének. Sokszor megszégyenít már-már misztikus erejű életakaratóval, kifogyhatatlan ötleteivel, lendületével. Amolyan, a szó legnemesebb értelmében vett, muszáj-Herkules ő, a kudarcokból eredő hiányérzete mindig talpra rántja.

Erőnk és képességeink behatároltsága folytán, ha nagy hatású tetteiben csak tisztas távolból vagyunk is képesek követni, ebben a tulajdonságában igazán felzárkózhatnánk mellé.